

נמרוד שתיל

יחסי תשלים בין משקלי השם

0 מבוא

המורפולוגיה הסיירווגית, שהייתה אבן יסוד בבלשנות השמית במשך למעלה מאלף שנה, למן ראשית הדקדוק הערבי, נמצאת החל בשנות ה-80 של המאה העשרים במחלוקת על עצם ייחודה כתופעה המאפיינת את השפות השמיות. יש הרואים בעצם השינוי של תבנית עיצורית מסוימת (הקרויה בדרך כלל שורש) מתבנית תנועתית אחת לאחרת לא יותר מאשר שינויי תנועות פנימיים (Ablaut), היינו תופעה המצויה גם בקבוצות לשונות רבות, למשל, בקבוצת השפות הגרמאניות (מקארתי 1981, 1993, בת-אל 1994). הבלשנים הנוקטים שיטה זו מאשימים את הבלשנים הדבקים במושג הסיורוג כמקבלים את המושגים כמובנים מאליהם ואינם מוכנים להרהר אחריהם. לגבי עניין זה אעיר רק שעצם העובדה שלפני למעלה מאלף שנה מצאו חכמי הערבית את שיטת הניתוח לשורש ולמשקל שיטה הולמת לתיאור עובדות לשונם, מראה שהם לא לקו באורח מחשבה השבוי בתפיסות מקובעות, כפי שמייחסים מבקרי מושג הסיירווגיות לבלשנים המחזיקים בו, לפי שלא עמד לפנייהם דגם חשיבה מוכן. גם אם בשפות שמיות חיות אחדות (לדוגמה, השפות השמיות האתיופיות המודרניות) טושטשה המערכת הסיירווגית, בין השאר, בשל מגע עם לשונות לא שמיות, הרי דווקא העברית בת ימינו היא שפה בעלת כמה מאפיינים מורפולוגיים שמרניים ובמרכזם המערכת הסיירווגית. הנחת תקפותה המתודית של המערכת הסיירווגית היא הנחת היסוד של מאמר זה (השווה: גולדנברג 1994).

0.1 מערכת המשקלים

הנחת היסוד במאמר זה היא כי המערכת הסיירווגית אכן קיימת כדרך יצירת מלים בלשון, אם כי לא כדרך יחידה. הבלשנים עוזי אורנן (תשס"ג) ומיכל אפרת (1985) מתארים את המערכת הסיירווגית כטבלה בעלת שני ממדים: בממד האנכי באים השורשים שמניינם על פי מילון אבן-שושן (תש"ל) 3407, ובממד האופקי המשקלים הכוללים בתוכם גם את משקלי הפועל הקרויים בניינים. מספר המשקלים הפועליים 40 ומספר המשקלים השמניים 285 פרט לנדירים (על פי ספירתו של אראל תשל"ז). אורנן (תשס"ג: 21) מעיר בצדק שמספר המשקלים תלוי בתפיסתם. לדבריו יש קצת מעל 100 משקלים תיאורטיים, אך יש להם מופעים שונים, כלומר, מימושים שונים על פני השטח (ראה גם בן-חיים 1972).

מיכל אפרת (1985) קובעת כי יש להכיר בקיומה של טבלת שורש-משקל סמנטית מקבילה לטבלה הצורנית, כלומר, כל שורה בטבלה מכילה תכונות סמנטיות של השורש וכל טור מכיל תכונות סמנטיות של המשקל. לשיטתה, כל משבצת תתמלא רק אם כל אחד מארבעת המרכיבים יהיה קיים, וזאת לפי תנאים שניתן לפרטם. כך למשל, לדעה, הרכיבים הסמנטיים של השורש יל"ד מנועים להתחבר עם אופני הביצוע של משקל קטל, ולכן אין מילוי של המשבצת יל"ד. כלומר, לעתים יש סיבות דקדוקיות למשבצות ריקות בטבלה (הקרויים "חורי מניעה"), אך מלבד מגבלות אלו הטבלה מלאה באופן עקרוני. משמעות הדבר היא שלדעתה, יש תפקיד סמנטי לכל משקל בנפרד. המעיין בספרה מגלה שרק משקלים מעטים זכו לתיאור סמנטי, והשאלה מהו התפקיד הסמנטי של כל משקל ומשקל, במיוחד המשקלים השמניים, נשארה פתוחה. במאמרים משלימים (אפרת תשמ"ז, 1988) תוארו משקלים נוספים, אך שוב מעטים בלבד, וגם הדרך לקביעת הפונקציות של המשקלים אינה חופשית מבעיות. נראה לי כי גם בעלת התיאוריה נתקלה בקשיים גדולים בתיאור התפקיד הסמנטי הפרטי של כל משקל³, ועולה מכאן כי ביקורתה על דעתו של חיים רבין (תשמ"ג), שלמשקלי השם אין בעיקרון משמעות, לא נסתרה באופן מעשי על ידה.⁴

¹ מובא על ידי שורצולד תשס"ב, כרך ג: 212 ועל ידי גולדנברג 1994.

² לפי אפרת תשמ"ז, 1988, המשקל מתפקד כאופראטור סמנטי, היינו הוא גורף תת-קבוצות של רכיבי השורש הסמנטיים או מוסיף רכיבים משלו.

³ הרגיה לכך היא שמאז הפרסומים בסוף שנות השמונים לא נידונה החוקיות של משקלים נוספים בפרסומים משלימים.

⁴ המשקלים שתפקידיהם הסמנטיים תוארו הם: קוטל, קטיל, קטל, מקטל, קטל, קטל, קטל, תקטיל. סך הכול טופלו 9 משקלים, ומספר זה הוא 9% בלבד ממספר המשקלים בטבלה, לפי הערכת החוקרת (אפרת תשמ"ז, 1988).

0.2 מטרת המאמר

מטרתו של מאמר זה היא להציע דרך ביניים לטיפול בנושא זה. הדרך המוצעת היא דרך ביניים בין השקפתו "הניהיליסטית" של חיים רבין ובין קביעותיה הנחרצות של אפרת. הדרך הזאת בודקת מן היסוד את שאלת הגדרות המורפמות המעורבות בתהליך היצירה ומצביעה על דרך לצמצום מספר הבניינים המורפמיים. צמצום מספר הבניינים מקטין ממילא במידה מרובה את בעיית הקצאת הפונקציות הסמנטיות הנפרדות לכל משקל ומשקל.

1 הגדרות ותכונות של המשקל

1.1 המהות המורפמית של המשקל

בכל השיטות המקשרות בין המערכת הסירוגית הקרויה שורש-משקל ובין המורפולוגיה המבנית, מוגדרים הן השורש והן משקל כמורפמות, היינו כיחידות מינימאליות המרכיבות יחידות גדולות מהן, קרי תוצרי הסירוג. למורפמה (צורך) יש שתי הגדרות:

א היחידה הלשונית המינימאלית בעלת משמעות משלה.

ב יחידה פונטית-סמנטית (מסמן-מסומן) נבדלת מאחרות.

ההבדל בין שתי ההגדרות הוא שבראשונה יש להראות את המשמעות או התפקיד, היינו לפרש את המסומן, החלק הסמנטי, בעוד שההגדרה השנייה אינה מחייבת את ציון המסומן, אלא רק את תיחומו כשונה מאחרים. הדוגמה ששימשה יסוד להגדרה השנייה היא היסוד cran במילה האנגלית cranberry. יסוד זה הוא מורפמה, כי הוא נבדל מכל היסודות האחרים, אך לא ניתן להגדיר את המסומן שלו, היינו את צדו הסמנטי (השוא: שורצולד תשס"ב, כרך א: 72-76).

הניסיון של העברית מראה כי ההגדרה הראשונה הולמת במידה רבה את מהותם של השורשים, כלומר השורשים הם יסודות שיש להם רכיבי משמעות, כגון שיוכם לשדות סמנטיים מסוימים. לדוגמה, ללקסמות **פְּתַב**, **הִתְפַּתְּב**, **פְּתִיב**, **פְּתִיב**, **פְּתִיב**, **מְקַתְּב**, שהן תוצרי ההסתרנות של שורש אחד, יש יסודות סמנטיים משותפים, היינו, תחום התקשורת שבכתב. לעומת זאת אם נתבונן ברשימה של תוצרי משקלים אחדים, לדוגמה תוצרי המשקל **קָטַל**: **דבר**, **אדם**, **ברק**, **מטר**, **פגז**, **לבו** – נתקשה מאוד להגדיר את היסודות הסמנטיים המשותפים להם. לכן נראה שהגדרת המורפמה השנייה, יחידה פונטית-סמנטית נפרדת מאחרות, היא ההולמת את תכונות המשקל הזה וכן של משקלים רבים אחרים.

מקובל בספרות לטעון שלשורשים יש משמעות, ואילו לגבי המשקלים, במיוחד אלו שמקורם במקרא, הם במיעוטם בעלי משמעות (**קָטַל**, **מְקַתְּל**) וברובם הם חסרי משמעות, והם רק מגוונים את תכונות השורש (שורצולד תשס"ב). מיכל אפרת (תשמ"ז, 1988) טוענת שהמשקל הוא שווה-ערך לשורש מכל בחינה, ולכן בהכרח יש לכל משקל איזה תפקיד ביחס לשורש: חלקם מביאים לידי מימוש רכיבי משמעות מסוימים של השורש, חלקם מביאים לידי מימוש רכיבים אחרים, חלקם מוסיפים רכיבי משמעות וכולי.

1.2 אופייה של מערכת המשקלים

תיאורים אלו מובילים אל האנלוגיה הבאה: השורשים שהם מטבעם בעלי יסודות רפרנציאליים, כדוגמת השורש כת"ב שהובאה כאן, היינו קשר עם העולם, הם יסודות הדומים לקבוצת היסודות המילוניים של הלקסיקון, ואילו המשקלים הם יסודות הדומים ליסודות התפקודיים של הלקסיקון (מילות התפקוד). ניתן לראות בשורשים יסודות פראלקסיקליים, כלומר יסודות שניתן לתאר את משמעותם, ובמשקלים – יסודות פראגרמטיקליים, כלומר יסודות שיש לציין את תפקידם ביחס לאחרים, בהקבלה למילות התפקוד. לדוגמה, אם נאמר שמשקל **קָטַל** – תפקידו העיקרי הוא יצירת שמות פעולה (שמות מופשטים) מצורות פועל מסוימות, הרי זהו תפקיד דקדוקי מובהק – משום שיש לו זיקה למבנה הפנימי של הלשון (מעבר מפעל לשם) ולא ליסודות העולם המציאותי.

בכל מקרה הגדרת המשקל כמורפמה מחייבת את ראייתו כצורה נבדלת מאחרות בניגוד מינימאלי, לפי ההגדרה השנייה של המורפמה. ניגוד זה מוכח כאשר שני משקלים שונים מופיעים בסביבה אחת. מאחר שסביבת המשקל המבנית היא השורש, פירוש הדבר הוא ששני משקלים שונים הם מורפמות נפרדות, כאשר שניהם מסתרגים בשורש אחד, ותוצרי ההסתרנות מניבים שתי לקסמות שונות. לדוגמה, המשקלים **מְקַתְּל**: **מְקַתְּל** מוכחים כשתי מורפמות נפרדות הודות לניגוד המינימאלי ביניהם המתממש בזוגות הלקסמות הבאות: **מְפָרַט**: **מְפָרַט**, **מְטָעַן**: **מְטָעַן**, **מְקַלֵּט**: **מְקַלֵּט**, **מְשַׁדֵּר**: **מְשַׁדֵּר**. לאחר שהוכח הניגוד המינימאלי, ניתן להכליל גם לגבי הצד התפקודי של צורות אלו ולומר שהראשון בכל זו מציין מושג מופשט, והשני בכל זוג מציין מושג מוחשי, וביתר צמצום – מכשיר. לעומת זאת אם נתבונן ברשימת התוצרים הלקסיקליים של המשקלים **קָטַל**: **קָטַל** לא נוכל להראות בשום מקרה ניגוד מינימאלי (לפי מיטב בדיקתי). מקרה זה פשוט לבדיקה, משום שתוצרי משקל **קָטַל** הם מועטים: **אָבַר**, **חָמַר**, **לָבַב**, **נָכַר**, **עָנַב**, **צָלַע**, **שָׁלַע**, **שָׁרַר**, **שָׁעַר**. אף לא אחד מהם יוצר ניגוד

מינימאלי עם משקל קטל: (דָּבָר, בְּרֵק, פְּנִי) (אבינרי תשל"ו: 169). חוסר הניגוד המינימאלי בין שני המשקלים הללו מוכח גם מן העובדה שלא ניתן להגדיר תפקיד נפרד לכל אחד מהם. חוסר ההבדל המהותי ביניהם מתבטא גם בתופעה מלשון הדיבור. חלק גדול מן הדוברים הוגים את צורת היחיד של עֲנִיָּים עֲנִיָּב תחת עֲנִיָּב. אילו ההבדל בין שני המשקלים הנזכרים היה הבדל מהותי, ערבוב זה לא היה קורה, כפי ששום דובר אינו מערבב בין המושגים מְטָעֵן וּמְטָעֵן.⁵ עובדות אלו מעלות על הדעת את האפשרות ששני המשקלים אינם שני משקלים נפרדים במישור העמוק של הלשון (מישור הלאנג), אלא הם ביצועים שונים של מהות מורפמית אחת.

מהי מהות היחסים בין שני המשקלים? האם אלו הם אלומורפים של מורפמה אחת? התשובה לכך שלילית, משום שהתכונה המאפיינת את האלומורף, היינו תפוצה משלימה של סביבות, אינה מובהקת במקרה הזה. לא נוכל לומר שהסביבות של משקל קטל הם תשעת השורשים המסתרגים בו, והסביבות של משקל קטל הם כל השורשים המסתרגים בו. בניגוד לתכונות התפוצה המשלימה המוגדרות של האלומורפים, שתיקרא כאן דקדוקית, יש מידה של מקריות בתפוצתם של השורשים בשני משקלים אלו. לעומת זאת אציע כאן את המושג תשלים (סופלציה) כמושג המבני הקרוב ביותר לתיאור מהות התופעה. לתשלים יש תכונות של תפוצה משלימה, ולסביבותיו אין הגדרות קבועות. אפשר שהמושג ההולם את מגבלת היצירה הוא המושג מגבלה פרגמאטית (משום שבאופן מעשי נוצרת מגבלה) בניגוד להשלמה האלומורפית שהיא דקדוקית במהותה. לגבי האופן שבו מוצגת המערכת הסירוגית, כלומר טבלת שורש-משקל, שהיא כולה הפשטה הנמצאת במישור העומק – ניתן לחשוב ששני המשקלים הללו אינם תופסים שתי משבצות נפרדות, אלא הם מאכלסים בצוותא משבצת אחת.

1.3 המהות היצרנית של המשקל

אורנן מדגיש בכל דיוניו (תשמ"ג, תש"ן, תשנ"ו, תשס"ג) את הסירוג של שורש ומשקל כדרך המלך של יצירת המילים בעברית. אחד הדברים שלא הוגדרו די הצורך בדיוניו, הוא השאלה מהו משקל יצרני ומהו משקל בלתי יצרני.

1.3.1 תבנית חוזרת

לצורך הסבר הרעיון, נדמיין משהו שמחפש צורה תנועתית (היינו, משקל) לתוכן מסוים המצוי ברכיבי השורש. יש להניח שהוא יחפש משקל שמהדהד בנפשו, בניסוח אחר, משקל שתבניתו טבועה במוחו של הדובר המחדש. כדי שתבנית כזו תהיה טבועה בנפש הדובר, עליה להיות **תבנית חוזרת**, שהרי מה שטבוע בזיכרונו של הדובר, הוא תבנית החוזרת על עצמה במספר ניכר של פעמים. אם תבנית משקלית מסוימת מצויה בכל הלשון בשורש אחד או שניים בלבד, הרי יש להניח שהיא לא נתפסת כתבנית המהדהדת במוחו של הדובר (השווה אפרת 1985). לדוגמה, יש טענה שהמילה **יצָהָר** מורכבת מן התבנית העיצורית **צה"ר** ומן התבנית המשקלית **קטל** (אבן שושן תש"ל). עלינו לברר האם התבניות האמורות להיות מרכיבי צורה זו, הן העיצורית והן התנועתית מצויות בנפשם של הדוברים.

מאחר שקשה לראות תוצרים לקסיקליים נוספים לתבנית העיצורית הזאת (השורש צה"ר),⁶ שהרי תוכנה של הלקסמה מתאר מוצר מוחשי, שמו, ואין היא מתקשרת עם תוצרים אחרים של השורש **צה"ר**, כגון **הצהיר** (הכריז), **צהר** (פתח).⁷ יש להניח שאם אכן היה שורש מעורב ביצירת צורה זו, הרי הוא היה שורש הומונימי, ולמעשה בעברית בת-מינו אין לו מקום. אם נבדוק את התבנית התנועתית, **קטל**, נתקשה למצוא לה תוצרים נוספים, ולכן יש להניח שאין היא חלק מאוצר התבניות המצויות בנפשם של הדוברים.

ההוכחה החותכת לכך שמשקל טכני מסוים אינו חלק מן המערכת היצרנית של טבלת שורש-משקל היא בדיקת תוצרי המחוודשים. אם במשך כ-120 שנות התחדשותה של העברית כלשון אופפת-כול לא חודשה כל לקסמה בתבנית מסוימת, זוהי אינדיקציה בטוחה למדיי שהתבנית הזו (שורש או משקל) אינה יצרנית. מבחינת תיאור אופן יצירתה של המילה **יצהר**, יש למינה כתבנית גולמית (השווה שורצולד תשס"ב, כרך ב: 82), וייתכן שאף מבחינה היסטורית היא מילה שאולה כמושג תרבותי (בדומה למוצרים אחרים כגון **יין, אורז**).

⁵ אין ההסבר המוצע כאן בא לסתור הסברים אחרים כגון תהליכי גזירה לאחור. הטענה היא שאילו ההבדל בין המשקלים היה מהותי, לא היה מתרחש תהליך הגזירה לאחור, ולכן טענת חוסר הניגוד המינימלי, קודמת לטענות האחרות.

⁶ הכוונה לתוצרים של השורש צה"ר במשמעות שמן ולא במשמעות האחרות הנובעות מכך שהשורש מכיל יסוד הומופוני (צ').

⁷ השורש צה"ר הוא שורש הומונימי, משום להגה המסומן באות צד"י יש שלושה מקורות שונים מבחינה דיאכרונית שהתאחדו להגה אחד בעברית הקדמונית.

ההיבט היצרני שדנתי בו כאן, משתלב עם ההיבט המבני שבמבוא. אם אמרנו כי המשקל הוא מורפמה, הרי שיש לה צד פונטי (מסמן) וצד סמנטי (מסומן) משלו (משמעות או תפקיד). אך קביעת הצד התפקודי נובעת מהפשטה או מסיכום של המשמעויות של תוצריו כולם או רובם, כאשר מדובר על משמעות דומיננטית. לדוגמה, תוצרי משקל **מְקַטֵּל** הם **מְצַבֵּר**, **מְשַׁדֵּר**, **מְקַדֵּחַ**, **מְסַמֵּר**. אם נסכם את הניתוח של קבוצת שמות זו, נמצא שרובם המכריע הם מושגים מוחשיים, מלאכותיים, היינו מכשירים. לעומת זאת נתבונן במשקל **קוֹטֵל**. תוצריו, לפי אבינרי (תשלו: 171), הם: מהמקרא: **אובל**, **אולם**, **יובל**, **כומז**, **סוגר**, **עוגב**, **שועל**. מלשון חז"ל: **אודן**, **גודל**, **הוגן**, **זונר**, **טונס**, **יוחס**, **כופת**, **כותח**, **סודר**, **עוגל**. כבר בדיונו של אבינרי שם עולה פקפוק בדבר צורתן של חלק מן המילים, היינו האטימולוגיה שלהן. אבל אם ניקח מרשימה זו את התוצרים שנראים גזורים משורשים עבריים, נקבל: **יובל** (יב"ל), **סוגר** (סג"ר (=כלוב)), **עוגב** (עג"ב), **גודל** (=האצבע הגדולה), **יוחס** (=יחיד של יוחסין), **עוגל** (=אגן או עוגה של מים). כל שאר המילים הן שאולות או שאינן קשורות לשורש עברי, כבר לפי אבינרי. מרשימה זו עדיין יש להוריד את **יוחס** כצורת יסוד של **יוחסין**, משום, שזוהי צורה כבולה שאינה נתפסת כשייכת למשקל אלא כאלומורף של צורות עצמאיות אחרות (**יוחס** או **יוחס**). הצורה **עוגל** אינה קיימת במילון הסינכרוני (השווה: שויקה תשנ"ז). הקשר של **עוגב** לשורשו (למעשי עגבים?) נראה קלוש. אנו נשארים אפוא עם הצורות **יוֹבֵל** (משהו מוביל), **סוֹגֵר** (משהו סוגר), **גוֹדֵל** (משהו גדול) ואולי גם **עוֹגֵב** (אולי: משהו עוגב?). אמנם שלושה מהארבעה עשויים לציין "מושג מוחשי לא אנושי המציין את היסוד הפועלי שבשורש",⁸ והרי יש לנו קריטריון תפקודי. דא עקא שאין לתאר את תפקידו של משקל על פי מספר כה זעום של תוצרים. תפקודו של משקל ניתן להסקה על פי היקף מסוים של תוצרים, 10 תוצרים לפחות, (כרעיון כמותי שרירותי מטבעו העולה על הדעת בחשיבה ראשונית). בנוסף, להרגשתי, רוב הדוברים אינם קושרים בין הצורה **יובל** ובין שאר תוצרי השורש (**הוביל**, **תובלה**), משום שבשאר התוצרים השורש ממומש כתנועה (בדרך כלל *o*) ולא כעיצור וודאי שלא בין **עוגב** ושורשו.⁹ עובדה זו מקשה עוד יותר על קביעת הצד הסמנטי-תפקודי של המשקל הזה. תוצאת הבדיקות מראה, כי למשקל זה לא ניתן לקבוע תפקוד. בירור זה בא להראות שיש קשר בין ההיבט המבני של מושג המשקל כמורפמה (קביעת מסומן, תפקוד) ובין ההיבט היצרני-קוגניטיבי (חזרה, הדהוד). היעדרו של הגורם האחד רומז להיעדרו של הגורם האחר.

1.3.2 הסתרגות בשורש עברי מסתעף

המכניזם של הסתרגות שורש במשקל הוא הסתרגות של משקל בשורש עברי. שורש הוא מושג מופשט המתקבל מהוצאת יסודות עיצוריים של מלים אחדות. אם נראה מילה שהיסוד העיצורי שלה אינו חוזר על עצמו, יש כאן ראייה שאין הוא חלק מאוצר השורשים העברי, וממילא אין הוא חלק ממערכת שורש-משקל. מילון אבן שושן (תש"ל) ואבינרי (תשל"ו) מביאים את משקל **קִיטֵל** כאחד המשקלים העבריים. גם לטענתם הם כל המילים השקולות במשקל הן שאולות (כגון **הִיכָל**, **קִיסָר**). מכאן שאין זה חלק ממערכת המשקלים של העברית. מאחר שמעמדן של המילים בדגם התנועתי הזה הוא של מילים שאולות, הרי שלכל היותר יש כאן דגם נטייה מסוים. יש להבדיל בין דגם נטייה, שהם רישום האלומורפים של תבניות פונטיות מסוימות, ובין משקל שהוא מורפמה המצויה במישור המופשט של הלשון, וצריכה לעמוד בתנאי ההגדרה המבנית.

1.4 תבנית מורפמית ותבנית אלומורפית

המתודה הנקוטה כאן מתבססת על עקרונות אחדים: א. הבחנה בין מורפמה, כלומר צורה מהותית, ובין מימושיה השונים, ב. משקל הוא תבנית סירוגית שבה מסתרגים שורשים עבריים מסתעפים (השווה אפרת 1985). רשימותיו של יצחק אבינרי (תשל"ו) כוללות משקלים שאינם עונים על עקרונות אלו. לדוגמה, המשקלים **קִיטֵל**, **קִיטֵל**, הם משקלים שגם לדבריו, השמות השקולים בהם שאולים מלשונות-נכר. לפיכך אין הם חלק מטבלת שורש-משקל.

במקרים אחרים אין הבחנה בין צורה יסודית הנמצאת במישור העומק, מורפמה, לבין ביצועים של מורפמה, היינו האלומורפים. בעניין זה יש מקום לפרט: בלשנים אחדים נוהגים בשתי גישות שונות בבואם לתאר את משקלי הפועל ובבואם לתאר את משקלי השם (אבינרי תשל"ו, אבן-שושן (תש"ל) בניגוד לאחרים המקפידים על דרך זהה לגבי כל המערכת (אורן תשס"ג, אפרת 1985). כך למשל מקובל על הכול שבתבניות הפועליות יש תבנית יסוד, כגון **הפעיל**, הנראית היטב בגזרת "השלמים", וביצועים שונים הנראים בשאר הגזרות. התבניות התנועטיות הנשארות לאחר חילוץ השורש אינן נחשבות לתבניות מהותיות, מורפמות, כפי שמראה טבלה 1.

⁸ אולי ניתן לשער שבתקופה העתיקה זה היה תפקודו של המשקל.

⁹ לצורך אישוש כלשהו של טענתי, ערכתי בדיקה זוטה. שאלתי שניים מבני ביתי מהו **יובל** ומהו משקלו. תשובה אחת הייתה שהיובל נקרא כך, משום שהמים מבלים את הסלע. כלומר, המשיבה (חגית שתיל), תפסה את המושג כקשור לשורש בל"י. משיב אחר (יאיר שתיל) ענה שהשורש הוא יוב"ל, כלומר, שורש מרובע חסר הסתעפויות.

הביצועים של הפעיל בגזרות

גזרה	פִּי	פִּי/פִּי"צ	פִּי"ג 1	פִּי"ג 2	עִי	עִיע	לֵהי	פִּי"ר-לֵי
תבנית מוחשית	הוֹשִׁיב	הִצִּיב	הֶאֱכִיל	הֶחֱבִיא	הֶבִּין	הֶסֵב	הֶגְלָה	הֶרְאָה
תבנית מופשטת	הוֹעִיל	הֶעִיל	הֶפְעִיל	הֶפְעִיל	הֶפִּיל	הֶפַע	הֶפְעָה	הֶפְעָה

לעומת זאת במשקלי השם מופיעים משקלים שהם ייחודיים לגזרות. לדוגמה, אצל אבינרי (תשל"ו) ואבן שושן (תשל"ל) מופיעות רשימות של משקלים ייחודיים לגזרות, לדוגמה משקל **פִּיל (שיר)**. השם **שיר** משורש בגזרת ע"י הוא מימוש של משקל חד-הברתי, מסוג ***קטל**. אין ניגוד בין הצורה האלומורפית **שִׁיר** ובין שאר המימוש הרגיל של המשקל, ? **שִׁיר**, כפי שאין ניגוד בין הצורה **שִׁרְתִּי** ובין הצורה הצפויה על פי המשקל, ? **שִׁרְתִּי**, ולכן הצורה **שִׁרְתִּי** היא צורה מבניין **פַּעַל** (קל) ולא מבניין ? **פִּל**.

1.4.1 התיאור המבני של הגזרות

המערכת המורפולוגית של העברית מבוססת על שורש תלת-עיצורי (אפרת תש"ס) מטיפוס ה"שורש השלם". השורש השלם – פירושו שורש שאחד משורשוניו אינו חצי-תנועה (מורפמות המיוצגות בסימני הכתב הלאומי באותיות ו"ו, יו"ד). בעברית יש מגבלות נוספות החלות על ה"שורש השלם", בעיקר על השורשן הראשון: השורשן הראשון אינו יכול להיות צולל-אפי-מכתשי (המיוצגת בכתב הלאומי על ידי האות נו"ן), השורשן הראשון ולמעשה, גם שאר השורשוניו אינם יכולים להיות גרוניים ולעתים אף לא רוטטים. כפי שהראיתי בטבלת המימושים של המורפמה /hi- i- /, גזרת השלמים היא הצורה המורפמית של המשקל, ושאר הביצועים הם האלומורפים שלה. מכאן שצורת השורש השלם היא הצורה המורפמית של השורש, היינו הצורה האידיאלית שלו, ואילו טיפוס השורש הלא-שלמים, היינו העלולים, הם טיפוס שורש אלומורפיים לגזרת השלמים. כאשר טיפוס שורש עלול מסתרג במשקל, נוצרת סדרת אלומורפים משקלית, כלומר סדרה של מימושים למשקל. תיאור זה מראה שגם המישור המופשט, מישור הלאנג, אינו חד-מפלסי, שהרי השורש נמצא במישור הזה וגם האלומורפים נמצאים במישור העמוק, אך יש ביניהם דירוג.

תפיסה זו מקטינה במידה רבה את מספר המשקלים המהותיים ביחס למספרם ברשימות של יצחק אבינרי (תשל"ו) ואברהם אבן-שושן (תשל"ל). למעשה, כל משקל שאינו מבוסס על שורשי השלמים וכל מופעיו הם של שורשים גזרתיים (עלולים), אינו יכול להיחשב כמשקל עצמאי, אלא הוא תמיד מימושה של מהות מורפולוגית השונה ממנו.

1.5 מתודות של בדיקת יחסי השלמה בין משקלים

בדיקת יחסי השלמה מורפולוגיים בין משקלים מחייבת בדיקה של כל תוצריהם האמיתיים או המדומים. פירוש הדבר כי יש צורך ברשימה של משקלים וברשימות של תוצרים. לצורך רשימת משקלים, השתמשתי בשני מקורות: הרשימה של יצחק אבינרי (תשל"ו) לגבי המשקלים הגרודים, והרשימה של אבן שושן (תשל"ל) בנספח הדקדוקי של מילונו, שכוללת את כל המשקלים. בעבודתו של יצחק אבינרי מוצג כל משקל עם תוצריו שנוצרו עד לזמן עריכת האוצר. לגבי המשקלים היסיפיים בתחיליות ניתן לבדוק במילונים בדרך של סריקה אלפביתית באותיות הנוגעות לעניין (האמנת"י). רשימת שמות נמצאת בסוף לוח השמות השלם של שאול ברקלי (תשכ"ד).

מאחר שהתיאור המוצע כאן הוא סינכרוני, אין הוא תיאור של כל היצירה המצטברת של העברית לרבדיה, ולכן יש צורך לבדוק את רשימות המילים במקורות המלקטים מילים מכל התקופות ולהשוותם לאוצר המילים הסינכרוני. כבסיס לאוצר מילים סינכרוני בחרתי את מילון "רב-מילים השלם" (שויקה תשנ"ז). זהו מפעל מילוני חדש באופן יחסי, שיכול לשמש המדד הטוב ביותר האפשרי לצורך השוואה דיאכרונית.

מקור אחר הוא מאגר המונחים של האקדמיה ללשון העברית. מאגר זה כולל כ-100,000 ערכים. חלק גדול מהן הוכנסו למילון "רב-מילים". אך מאחר שהמאגר מתחדש, ניתן לבדוק זאת באופן ישיר.

2 מיון המשקלים ויחסי הקרבה

בחלקים הבאים אדון ביחסי קרבה ומיזוג מורפולוגיים. מאמר זה מטבעו אינו יכול ואינו מתיימר להקיף את כל קבוצות המשקלים, ולכן אסתפק כאן בהצגתן של קבוצות אחדות של משקלים מטיפוסים שונים.

אחת הסיבות לקרבה בין שני המשקלים היא הדמיון החיצוני בצד החיצוני שלהם, צד המסמן. הדעת נותנת שאם מצאנו יחסי תשלום מסוג זה בין שני משקלים דומי צורה, עלינו לחפש במערכת מקרים נוספים מקבילים בין משקלים שיש להם דבר-מה משותף בצורה. לשם כך עלינו למיין את המשקלים לקבוצות קרובות צורה. החלוקה המוצעת כאן שונה מן החלוקה הקיימת במקומות שונים (אבינרי תשל"ו, אבן-שושן תשל"ל). היא מבוססת על מבנה ההברה ועל מבנה ההטעמה ולא על איכות התנועה. טבלה 2 מראה את החלוקה הראשונית של כלל המשקלים.

טבלה 2

כלל המשקלים					
טיפוסי המשקלים	גרודים "זכריים"	גרודים בתנועת a לאחר הושרש, "נקביים"	מוכפלי עיצורי	יסיפים	
דוגמאות	קִטָּל, קִטוּל	קִטָּלָה, קִטְלָה	קטלול/ קטלטל	מִקְטָל / תִּקְטוּל	

חלוקה זו הולכת בעקבות החלוקה הבינארית בין משקלים גרודים ויסיפים (שורצולד תשס"ב), אך יש בה דירוג בין שני הקצוות המוצגים בשני צדי התרשים. המשקלים הנקביים תופסים מקום ביניים בין המשקלים הגרודים ובין היסיפים. מצד אחד אין הם יסיפים, משום שבהגדרת המשקלים היסיפים כלולה תוספת של עיצורים נוספים על עיצורי השרש, אך מצד שני, בהרבה מקרים ניתן לראות בצורות המשקלים הנקביים מעין גזירה קווית הנראית כגזירה סירוגית, או למצער, ניתן לראות כאן דו-ערכיות מורפולוגית. לדוגמה, אם נבדוק את דרך הגזירה של המילה **תִּכְנָה**, נמצא כי היא מבוססת על המילה הקיימת **תִּכֵּן**, ואין היא הסתרגות מובהקת של השרש תכ"נ במשקל **קִטָּלָה**. כך גם המילה **מְבוּאָה** (בבניין) הבנויה כצורה קווית של המילה **מְבוֹא**.

גם המשקלים שהם מוכפלי עיצור אחד של השרש או של שניים נחשבים בדרך כלל כמשקלים גרודים, משום שקיים בהם עקרון הסדרתיות (אורנן תשס"ג), ואין בהם תוספת חיצונית של עיצורים על עיצורי השרש. מצד שני יש גם בהם תופעה של גזירה המבוססת על צורות קיימות, ואין הם הסתרגות ראשונית של שורש במשקל. לדוגמה הצורות **כלבלב**, **שחרחר** מבוססות על הצורות הקיימות **כלב**, **שחור**. הארגון המוצע כאן יוצר הפרדה בין משקלים גרודים מובהקים לבין כל שאר קבוצות המשקלים, שבחלקן נמצאות בגבול שבין הגזירה הסירוגית ובין הגזירה הקווית. כאמור, משקל **קִטָּלָטל** שייך מצד אחד לתבניות הסירוגיות על פי עקרון הסדרתיות, אך מצד שני יש בו תכונות של גזירה קווית, היינו תוספת לבסיס קיים בקצהו, ויש בו אופי שזרני המאפיין את התבניות הגזירה הקווית.

לאחר המיון הגס יבוא מיון פנימי בתוך כל אחת מן הקבוצות. במאמר זה אתרכז רק בכמה מן הקבוצות, מפני שלא ניתן להכליל את כל הקבוצות במחקר אחד ובמאמר אחד.

3 מיון המשקלים הגרודים

מיון זה מתבסס על מבנה ההברות של המשקל והטעמתו ולא על איכות התנועה של השרשן השני במשקל כמקובל במיונים אחדים (השווה: אבינרי תשל"ו: 169). מיון זה מאפשר את בדיקת השאלה האם ההבדל בין התנועות במשקלים שצורתם דומה, הוא הבדל מורפמי, כלומר, הבדל מבחין, או הבדל תת-מורפמי, כלומר שאינו יוצר הבחנות מינימליות.

טבלה 3

כלל המשקלים הגרודים			
משקלים חד-הברתיים		משקלים דו-הברתיים	
תנועה בין שורשן 1 ובין שורשן 2	תנועה בין שורשן 1 ובין שורשן 2	שורשן 2 פשוט	שורשן 2 כפול
מוטעמים מלעיליים	בראשם, צרוריים מלרעיים	בראשם, פתוחים מלרעיים	בראשם סגורים מלרעיים

בדרך זו התקבלו כמה דרגות של מיון המשקלים הגרודים: חלוקה בינארית בין משקלים בעלי תנועה מורפמית אחת לבין משקלים בעלי שתי תנועות מורפמיות. בכל קבוצה חלוקה משנית: לפי מיקום התנועה המורפמית במשקלים בעלי תנועה מורפמית אחת. לפי טיבו של השרשן השני (המרכזי) במשקלים בעלי שתי תנועות – פשוט או כפול. במשקלים בשורשן מרכזי פשוט ההברה

הראשונה פתוחה, ולכן היא נחטפת ברוב המשקלים, ואילו במשקלים בשורשן מרכזי כפול ההברה הראשונה נשארת יציבה ואינה נחטפת בנטייה.

הטבלה 4 מראה את פריסתם של המשקלים הגרודים "הזכריים" שהתקבלו על פי המיון הזה.

טבלה 4

משקלים דו-הברתיים		משקלים חד-הברתיים	
שורשן 2 פשוט	שורשן 2 כפול	תנועה בין שורשן 1 ובין שורשן 2	תנועה בין שורשן 1 ובין שורשן 2
סגורים בראשם	פתוחים בראשם	צרויים בראשם	מוטעמים בראשם, "מלעיליים"
קטול : פִּקוּחַ	קָטַל : דָּבַר	קָטַל : פְּתַב	קָטַל : עִמְקוּ
קָטַל : פִּקְחַ, שֶׁלַּט	קָטַל : כָּבַד	קָטַל : פְּתִיב	קָטַל : עִקְצוּ
קָטַל : שֶׁתֵּף	קָטַל : נָכַר	קָטַל : רְחַב	קָטַל : חֲרַבּוּ
קָטַל : עָקַר	קוֹטַל : כּוֹתַר	קָטַל : רְכּוּשׁ	קָטַל : זְכַרּוּ
קָטַל : פִּקְחַ	קוֹטַל : יוֹבַל		קָטַל : נָגְדוּ
קָטַל : שְׁלִיט	קָטַל : גָּמִישׁ		
קָטַל : שְׁכּוּר	קָטַל : עָצוּב		
קָטַל : שְׁפּוּל	קָטַל : גָּדוּל (גדולים)		
	קָטַל : יָרַק		
	קָטַל : לְקוּחַ (לְקוּחוֹת)		
	קוֹטַל : שׁוֹטַר		

3.0 הסברים לטורים

כדוגמאות למשקלים נבחרו שמות משורשים ממשיים, כלומר, משורשים מסתעפים, שרק הם משחקים תפקיד בטבלה. בנקטי דרך זו אני הולך בדרכה של מיכל אפרת (אפרת מ' 1985). בעבודות מסוימות העוסקות במשקלים (אבינרי תשל"ו: 169), מובאים שמות רבים, שאין להם כלל שורשים מסתעפים, והדבר מעיד על כך שלמעשה, שמות אלה אינם נגזרי טבלת שורש משקל, אלא הם שמות שנכנסו ללשון בדרך הגולמית (השווה שורצולד תשס"ב, כרך ב: 82, 1.3.2 לעיל), כלומר בדרך של שאילה או בדרך של יצירה קדם-מערכתית. על פני השטח הם נראים דמויי תוצרי-טבלת שורש-משקל, בעוד שלמעשה מבחינה מורפולוגית, אלו אינם יצירי הטבלה, ועל כן הם נמצאים מחוץ לדיון הזה. מטרת ההבחנה היא ליצור הבחנה בין דגמי נטייה, שהם במישור השטח, כלומר, שינויי התנועות החלים בשמות הנטויים הם שינויים בעלי אופי אלומורפי, לבין דגמי גזירה, מורפמות, שהן מהויות מופשטות הנמצאות במישור העומק של הלשון.

הניתוח כאן הוא סינכרוני, ובכך הוא שונה מדיונו של אורנן (יודאיקה). כך למשל, משקל **קָטַל** אינו מוצג כאחד המימושים של המשקלים החד-הברתיים המלעיליים, אף על פי שמבחינה אטימולוגית, הוא אכן צורה מאותו המשקל. מבחינה סינכרונית, קובעים הניגודים המינימליים ביניהם המצויים בזוגות המינימליים: **פָּסַק** : **פָּסַק**, **נָזַר** : **נָזַר**, **פָּרַט** : **פָּרַט** ודומיהם. אלו מראים שיש כאן שני משקלים שונים.

3.0.1 מלעיליים

בטור המשקלים הגרודים המלעיליים מוצגים 5 דגמים. פריסה זו מבוססת על ניתוחה של אורה שורצולד (תשס"ב, כרך א: 84-87). מאחר שאופיים המורפולוגי של משקלים אלו ניכר בעיקר בצורתם הנטויה, קבוצה זו היא היחידה המודגמת בצורתה הנטויה. בהמשך אביא את ביקורתי על חלוקה זו (3.1.1).

3.0.2 צרויים

בטור המשקלים הצרויים מובאים ארבעה משקלים: **קָטַל**, **קָטַל**, **קָטַל**, **קָטַל**. לא הבאתי את משקל **קָטַל**, משום שנגזריו, כגון **פָּאָר**, **זָאָב**, הם למעשה, מימושים מיוחדים של תבניות טור

המלעיליים. בהשוואה לערבית, למשל, מילים אלו נראות בעלות תנועה אחת בין שורשן 1 ובין שורשן 2, (באר, דיאב). צורה זו היא אפוא אלומורף של משקל מלעילי מטור 1 בסביבת טיפוס שורש, שיסודם המרכזי הוא הפוצץ הסדקי. ניתן לראות שלא קיים הניגוד המינימלי באר: ?באר¹⁰, ולכן אין לראות כאן משקל עצמאי.

3.0.3 פתוחים בראשם

בטור זה משקלים שתוצריהם שמות עצם, ואחרים שתוצריהם הם שמות תואר. המשקל הראשון בטור, קטל, אינו מאופיין מבחינה זו, משום שתוצריו הם משני הסוגים (דבר, לבן). המשקל האחרון בטור, קטול, הנראה כזה למשקל אחר בטור, הוא משקל שתוצריו הם שם הפועל (לקוח, טחון, כרוז) משקל זה נבדל מרעהו בכך שתנועת הברתו הראשונה נשאת יציבה בנטייה, ובכך שסיומת הרבים שלו היא –ת.

3.0.4 סגורים בראשם

גם טור זה מאורגן לפי עקרון תפקיד התבניות: משקל קטול העומד בראש הוא משקל של העצמת פעלים, היינו שם עצם מופשט, מתחתיו משקלים המציינים בעיקר שמות עצם, ובחלק התחתון משקלים שעיקר תפקידם שמות תואר. בטור זה אדון בהמשך.

3.0.5 משקלים חסרים

המשווה את רשימת המשקלים הגרודים הזכריים שערך יצחק אבינרי (אבינרי תשל"ו: 8-9), יגלה שבטבלה שערכתיו כאן, חסרים משקלים אחדים המופיעים ברשימתו וברשימותיו של אבי"ש תשל"ל. ההבדל בין שתי הרשימות נובע מהבדלים מתודיים שתואר לעיל 1.2).

3.1 יחסי תשלים בין משקלי הקבוצות של המשקלים הגרודים

3.1.1 המשקלים הגרודים המלעיליים

הגישה המקובלת רואה בקבוצת תבניות זו 3 תבניות התואמות את המצב ההיסטורי, היינו, תבנית לכל אחת מתנועות היסוד a, i, u. מיכל אפרת (תשמ"ז, 1988) רואה בתבניות - e, - o, - משקל מהותי אחד מנקודת ראות היסטורית. אורה שורצולד (תשס"ב, כרך א: 84-87) קובעת שמבחינה סינכרונית, יש בקבוצה זו 5 משקלים, כמוצג בטבלה שלעיל. הפעלת המתודות של מאמר זה על המערכת מגלה שיש בקבוצה 2 משקלים מהותיים: קטל: קטל, משום שבימינו יש פוריות לניגוד הנוצר מסתרנות שורש אחד בשתי התבניות הללו. דוגמאות לניגוד לקסיקלי מינימלי: נער: נער, עמק: עמק, בטון: דחק, נפש: נפש (אהב). תחליתו של ניגוד זה קיימת כבר במקרא, כפי שמראה הצמד הראשון נער: נער. בנוסף לניגוד המינימלי המוכח כאן יש לכל אחת משתי התבניות תפקיד משלה במישור הסומן. המשמעות הדומיננטית של תוצרי קטל המחודשים היא הפשטה של תכונה (בלשון הילדים: נומד, עונק), ואילו המשמעות הדומיננטית של תוצרי קטל המחודשים היא הפשטה של פעולה, לדוגמה הקטל בדרכים (=קטילה), רב-מכר (רב-מכירה), הדרף (=הדיפה), סגר על קלקיליה (=סגירה).¹¹

3.1.2 המשקלים הגרודים הזכריים הצוריים

בדיקת היחסים המבניים בין ארבעת המשקלים הצוריים מגלה כי משקל קטל הוא משקל המנוגד לשאר שלושת המשקלים, ואילו משקל קטול הוא משקל פורה הנמצא ביחסי תשלים עם המשקלים קטול, קטול. קיימים בלשון הניגודים המינימליים: קתב: קתיב, פסק: פסיק, גזר: גזיר, פרט: פריט. לעומת זאת לא קיים ניגוד מינימלי בין המשקלים קטול, קטול, קטול. כלומר, אם יש פביש, אין פבוש, פבוש, אם יש רחוב, הרי שאין רחיב, רחוב, אם יש רכוש, הרי שאין רכיש, רכוש.

אמנם לכאורה קיימים ניגודים מינימליים בין שלושת המשקלים הללו, אך בדיקה מדוקדקת יותר מעלה שאין הם ניגודים של ממש. לדוגמה, אבינרי (תשל"ו) מביא ליד הצורה יסוד את הצורה יסוד הקיימת במקרא רק בצירוף יסוד המעלה (ובימינו רק כשם ישוב).¹² כבר אבינרי טוען שאין אלו שני שמות נפרדים. ליד המילה קתיב קיים הצירוף קרוא וכתוב, שהוא ניגוד לכאורה, משום שזהו צירוף כבול, שהוא צורת מקור (אינפיניטיב) של צורה פועלית בלי הקידומת ל- המאפיינת את שם הפועל בעברית בת-ימינו (כמורשה מלשון חז"ל). כמוהו דוגמאות המצויות אצל קהלת: "עת ספוד ועת רקוד" (קהלת ג 4). ברור שאלו אינן שייכות למשקל השמני. ניגוד אחר לכאורה הוא הניגוד כפיר: כפור, אך ברור שאין כאן הסתרנות של שורש אחד בשני משקלים, ולא ברור כלל הקשר בין לקסמות

¹⁰ סימן השאלה הבא לפני מילה (או צירוף כשהדין תחבירי), מציינ את חוסר קיומה או את חוסר היתכנותה במישור הסינכרוני, והוא שונה מסימן הכובית המציינ שחזור היסטורי, ושייך לתיאור הדיאכרוני.

¹¹ אני מודה לד"ר עמיקם גיא על שהאיר את עיניי בעניין זה.

¹² לפי ניסיוני האישי כתושב הגליל העליון, הציבור אינו מתחשב בניקוד הייחודי הזה והוגה את שם הישוב [yesod], לעיתים גם כך בצורה אליפטית. הגייה זו מחזקת את הטענה שאין בימינו ניגוד בין שתי הצורות המקראיות.

אלו ובין תוצרי השורש כפ"ר הידועים, כִּפֵּר, כִּפָּר, כִּפֹּר וכולי שעניינם כיסוי פיזי או מטאפורי (למשל על חטא). השם כפיר הוא אחד השמות הנרדפים של האריה, וייתכן ששמו נשאל מאחת השפות השכנות או השפות המורשות, שהיוו סובסטראט לעברית המקראית.

למיטב ידיעתי, מספר החריגים לכלל זה הוא מועט ביותר. חריג אחד הוא בטוח: האקדמיה קבעה את המונח **צָרִיר** לשווה ערך לדיסוננס, לפיכך מאותו רגע נוצר ניגוד מינימלי בין זוג הלקסמות **צָרִיר** : **צָרִיר**.

3.1.2.1 תיאור החריגות

ניתן לתאר את החריגות מן הכלל המבני המורפולוגי בהקבלה לחריגות ברמה הפונולוגית. ידוע כי בתיאור המערכת המקראית נמצאים הקמץ והפתח על פי רוב ביחסי תפוצה משלימה, היינו על הרוב הם אלופונים. אבל בבניין נפעל הם יוצרים ניגוד מינימאלי בין צורת הבינוני (**נִשְׁבֵּר**) ובין צורת העבר (**נִשְׁבַּר**). שלמה מורג (בשיעוריו) הקצה למקרה זה את המונח **עומס פונמי נמוך**. יהושע בלאו (תשל"א) רואה במקרים אלו ניגוד פונמי מלא, כלומר לשיטתו, התנועות המלאות במערכת הטברנית הן מורפמות לכל דבר, אך מודה שהחטפים הם אלופונים של השווא הנע, ואף על פי כן גם ביניהם נמצא יחסי ניגוד מינימלי, לדוגמה בזוג **אָנִי** : **אָנִי** (בלאו תשל"א : 64).

אם נקביל בין המישור הפונולוגי למישור המורפולוגי, נמצא שהכלל יחסי התשלים תקף ברוב מכריע של המקרים, אך קיים בין שני המשקלים האמורים **עומס מורפמי נמוך**.

הסבר אחר: היחסים המתוארים כאן הם יחסים דקדוקיים. יחסים דקדוקיים או כללים דקדוקיים הם הכללות של פרטים. המקרים הבודדים שאינם ניתנים להכללה נקראים חוקים מילוניים (שורצולד תשס"ב, כרך א : 41). ניתן לראות בחריגות זו חוק מילוני שאינו דקדוקי.

3.1.3 המשקלים הפתוחים בראש

בקבוצה זו יש, לפי הניתוח המוצע כאן, 9 משקלים טכניים ורק 4 משקלים מורפמיים, המוצגים לפי המהות הפונקציונאלית שלהם:

א יצירת שמות עצם : **קָטַל** (נִכְר), **קוֹטַל** (פוֹתַר, אוֹצַר, עוֹלַם, חוֹלַם), **קוֹטַל** (יוֹבַל)

ב שם תואר של אפשרות הפעולה : **קָטִיל** (קָרִיא, נְגִיש)

ג שמות תואר : **קָטוּל** (פְּשוּט), **קָטוּל** (גְּדוּל), **קָטַל** (יֶרֶק)

ד שם הפועל (שם אגנטי) : **קָטוּל-קָטוּל-וּת** (לְקוֹחַ), **קוֹטַל** (רוֹפֵא, שוֹטֵר, אוֹיֵב, אוֹרַח, עוֹרֵב, אוֹגֵר, אוֹמֵן)

ה משקלים דו-ערכיים : **קָטַל** – שם עצם (דְּבַר), שם תואר (לָבָן, רֶשַׁע) ההפרדה בין משקל **קָטוּל** בקמץ נחטף ובין משקל **קָטוּל** בקמץ מתקיים פותרת חלק גדול מן הבעיות הנידונות אצל אבינרי (תשל"ו 340-348), הן מבחינת הצורה והן מבחינת המשמעות.

משקל **קָטַל** הוא חבר בשתי קבוצות: הוא יוצר שמות עצם, והוא יוצר שמות תואר. גם משקל **קָטִיל** הוא דו-ערכי, אך כאן יש הבדל בין התוצרים המורשים שהם שמות עצם (**פָּקִיד, צָמִיד**) או עונות (**אֵבִיב**) ובין התוצרים הסינכרוניים, שהמשמעות הדומיננטית שלהם היא הפוטנציאליות. נראה כי הניתן לסכם את התפוצה בטבלה. ככלל, בתיאור סינכרוני של מערכת המשקלים משמעותו של הסינכרונית של משקל היא משמעות תוצריו המחודשים ולא של תוצריו המוקדשים. אלו עשויים להיות, מבחינה סינכרונית, במעמד של תוצרים שאולים, היינו לא תוצרי הטבלה אלא תוצרי שאילה מרובד לשוני היסטורי.

טבלה 5: הבניינים הפתוחים בראש

תפקיד	שם עצם	שם תואר יסודי	ש"ת פוטנציאלי	שם אגנטי
פירוט המשקלים	קָטַל – נִכְר	קָטוּל – פְּשוּט	קָטִיל – קָרִיא	קָטוּל – לְקוֹחַ
	קוֹטַל – פוֹתַר	קָטוּל – גְּדוּל		קוֹטַל – רוֹפֵא
	קוֹטַל – יוֹבַל	קָטַל – יֶרֶק		
	קָטַל – דְּבַר	קָטַל – לָבָן		
	קָטַל – כְּבֹד	קָטַל – כְּבֹד		
	קָטִיל – פָּקִיד	קָטִיל – זָרִיז		

לגבי שלושת משקלי השם הנתונים בתא אחד – ניתן לראות כי תפוצתם דלה ביותר, ויש ביניהם יחסי תפוצה משלימה. משקלי שם התואר נפוצים יותר, אך גם ביניהם יש יחסי תפוצה משלימה, כלומר, אם יש פשוט, אין ? פשוט, ואין ? פשוט. למשקל קטל יש יחסי השלמה עם שתי הקבוצות. קטיל הוא משקל עצמאי וחי. קטול וקוטל משקלי שם הפועל, מקיימים ביניהם יחסי תשלום. בקביעה זו אני מתבסס אך ורק על משקל קוטל כמשקל עצמאי ולא כבינוני שהוא אחד תמורות המשקל של בבניין קל (בניגוד לדרכו של אבינרי (תשל"ו). המונח תמורת משקל – פירושו אלומורף שהוא חלק ממערכת נטייה (השווה: רוזן תשט"ז).

קטל נמצא ביחסי השלמה עם משקלי שמות העצם אך ביחסי ניגוד עם משקלי התואר: דָּבַר : דָּבָר. לעומת זאת לתוצריו שהם שמות תואר יש יחסי תשלום עם משקלי שמות התואר: אם יש לָבַן, אין לָבוֹן, לָבוֹן¹³, לָבַן. זהו מצב מסובך לתיאור.

משקל קטול משמש לפעמים כשם עצם (שלוס, כבוד), אך רוב תוצריו כיום הם שמות תואר (גבוה, גדול, חסון, טהור, מתוק, קדוש, קרוב, רחוק). מאחר שיש ניגוד מינימלי שאינו חד פעמי בין קטול ובין קטל, אין לראות בהם משקל אחד (שלוס : שָׁלֵם, פְּבוֹד : פְּבֵד, קְרוֹב : קְרַב, גְּדוֹל : גְּדַל).

3.1.3.1 משקל קוטל

משקל קוטל (אולם, שועל, יובל, סוגר) קשור אולי כיום עם משקל קטל (אופף, שותף, עובר, סולם), משום שכיום לא קיימת ההבחנה בין עיצור פשוט לעיצור כפול. מוטב אפוא למזג שני משקלים אלו לטור המשקלים הפתוחים למרות מקרה שבו ההכפלה הקרויה תיאורטית מורגשת (עובר). מאחר שמקובל על רוב החוקרים שכפולות בכ"פ הן מורפמות לעצמן, ומאחר שלא קיים כל ניגוד מינימלי בין שני המשקלים (כגון, עָבַר : ? עוֹבֵר, ? יָבַל : יוֹבַל), אין מניעה לראות בשני המשקלים הללו משקל אחד. מבחינה קוגניטיבית, כך הערכתני, דוברי הלשון חשים בתוצרי שני המשקלים הללו תבנית אחת.

לסיכום התמונה המסובכת של מערכת זו, נראה כי כל המשקלים המוצגים בתא אחד, הם משקל מורפמי אחד, ובמידה רבה גם המשקלים המוצגים בטבלה בצללית אחידה הם משקל מורפמי אחד.

3.1.4 המשקלים הסגורים בראשם

כאן המצב מסובך, בשל ריבוי המשקלים ותפוצתם הנמוכה, אך נראה כי למערכת הזאת יש שלושה תפקידים בלבד במישור המסומן, הוא המישור הפונקציונאלי, כמוצג בטבלה 6.

טבלה 6

תפקיד המשקל:	הפשטת פועל	שם עצם דה-ורבלי	תכונה אינהרנטית
פירוט המשקלים	קטול – פְּקוּחַ	קטל – פְּקַח, שְׁלַט	קטל – פְּקַח
		קטל – שְׁתַּף	קטיל – שְׁלִיט
		קטל – עָקַר	קטול – שְׁכוֹר
			קטול – שְׁכוּל

המונח שם עצם דוורבלי לקבוצת המשקלים קטל, קטל, קטל נראה לי הולם את המשמעויות הדומיננטיות של תוצריהן. נראה לי שיש להוסיף על כך, שגם בהם יש יסוד סמנטי של קביעות וחזרה, כפי שיש, כנראה, לכל התבניות בעלות שורשן מרכזי כפול, הפועליות (כגון פיעל), השמניות והתואריות. כך למשל התוצר שותף (קרוב בצורתו ובמשמעו ל משותף), עובר (קרוב למעוברת). באחרונה חודש השם טוגן-ים (צייפס), שיש בו מעין קיצור של הבינוני של פועל (מטוגן). לא ידוע לי על יחסי ניגוד בין המשקלים בטור זה. לאור הדיון בסעיף 3.1.3.1 לעיל, ייתכן שיש להוציא את המשקל הזה מקבוצת המשקלים הסגורים בראשם ולראות בו תת-סוג של המשקלים הפתוחים בראשם, וייתכן שעדיין לא הגיעה העת להכריע בעניין זה, ויש להשאיר את סימני השאלה פתוחים.

בטור המשקלים המציינים תכונה אינהרנטית קיימים יחסי התשלום לפי מבחן התפוצה המשלימה. לעומת זאת יש קושי מסוים בהגדרת התפקיד לגבי חלק מתוצרי המשקלים. לדוגמה, בראייה ראשונית לא נראית הקביעה שהלקסמה תפוח מציינת תכונה, מאחר שהיא שם עצם ולא שם תואר. בראייה שנייה ניתן ליישב סתירה לכאורה זו. מאחר שהמעבר המטונימי משם תואר לשם עצם הוא תזוזה שהיא מתכונות הלשון השכיחות ביותר, ניתן לחשוב שמילה זו ציינה מלכתחילה מושג בעל תכונה של תפיחות אינהרנטית, ורק אחר כך התקבעה זו כשם עצם. ושמה עולה על הדעת שהמילה

¹³ קביעה זו נכונה אלא אם נביא בחשבון את השמות הפרטיים. במקרה זה יהיה קיים ניגוד בין לָבַן ובין השם הפרטי המפורסם לָבוֹן (פינחס) שהוא גם שם ישוב.

צפור, שלפי המיון המוצע כאן, היא במשקל שעיקרו שמות תואר (**שיכור, גיבור**) – יש בה איזו תכונה קבועה של צפירה?¹⁴

במשקל **קטל** יש כמה שמות עצם מופשטים (**דיבר, סיפר, שילם, סיפק**)¹⁵, אך אין הם פוגעים בתיאור המוצע כאן.

4 המשקלים הגרודים ב a בסופם, הגרודים "הנקביים"

טבלה 7

מאפיין צורני	שורשן 2 פשוט	שורשן 2 כפול
מיקום המורפמית התנועה	בין שורשן 1 לשורשן 2	בין שורשן 1 לשורשן 2 ובין שורשן 2 לשורשן 3
קטלה : בְּטָנָה	קטילה : גְּרִיחָה	קטלה : בְּקָשָה
קטלה : חֲצָפָה	קטלה : גְּנֵבָה	קטולה : חִבּוּרָה
קטלה : בְּטָנָה	קטלה : גְּרָחָה	קטולה : בְּפּוּרָה
קטלה : אֲשָרָה	קטולה : עֲבֹדָה	
קטלה : נְכַדָה	קטולה : גְּרוּחָה	
	קטלה : גְּדָלָה	

4.1 המשקלים הגרודים הנקביים בתנועה מורפמית אחת בין שורשן 1 לשורשן 2

המשקלים הנקביים בתנועה מורפמית אחת בין שורשן 1 ושורשן 2 מגלים מידה רבה של תפוצה משלימה ביניהם, כלומר, יש ביניהם יחסי תשלום. מספר החריגים לכלל זה קטן ומראה שעוס הניגוד ביניהם קטן. דוגמאות : **בְּטָנָה : בְּקָשָה**, שניהם משורש בט"ן.

דוגמה זו מראה את שאמרת לעיל, שמשקל זה הוא לפעמים שייך למכניזם הגזירה הקווי ולא לדרך הסירוג. שתי המילים הנידונות מדגימות זאת: **בְּטָנָה** בנויה על הבסיס **בטן**, והיא באה לציין את חלקו הפנימי של הבגד הקרוב לבטן. המילה **בְּקָשָה** בנויה על **בוטן** במובנו הרשמי, פיסטוק.

דוגמה נוספת: **חֲמָרָה : חֲמָרָה**, שתיהן בנויות על המילה **חֲמָר** בשני מובניה: א. דבר חמור ורציני. ב. טין, ובהרחבה, כל דבר טבעי ומוחשי היוצר צורות. תיאור הניגוד כעומס מורפמי נמוך תופס בשני המקרים. אם ניגודים מסוג זה יהפכו לפוריים, פירוש הדבר שאופייה של הלשון ישתנה, ואז יצטרך התיאור להשתנות.

4.2 המשקלים הגרודים הנקביים בתנועה מורפמית אחת בין שורשן 2 לשורשן 3

משקלים אלו היו במידה רבה משקלים מופשטים דוורבליים, היינו בעיקרם הם שמות פעולה של בניין קל. למרות זאת שבעיקרון הם היו בתפוצה משלימה, ניתן לראות שהם משמשים ליצירת הבחנה בין המשקל הבסיסי קטילה ובין אלו הבאים לגוונו. דוגמאות: **גרירה : גרחה, ראייה : ראנה, כפיפה : כפפה**.

¹⁴ ההשוואות האטימולוגיות המקובלות, למשל עם הערבית **عفور**, אינן תומכות בהכפלה מקורית של העיצור המרכזי. אם נלך על פי ההשוואה הזאת, יש להוציא את המילה **ציפור** מן הדיון. אך אם נבחן את הצורה העברית בפני עצמה בלא היסוד ההשוואתי עם הערבית, נוכל לחשוב על אטימולוגיה פנימית של העברית, כלומר, בעל תכונה של צפצוף או צפירה. במקרה זה השייך למשקלים המוכפלים הוא רלוונטי. (אמנם השורש צפ"ר אינו מופיע במקרא, אבל קיומו של השורש צפצ"פ וקיומו של השורש צפ"ר בערבית, מעלים על הדעת שהשורש הזה עשוי היה להתקיים בלשון העתיקה).

¹⁵ רוב שמות העצם הללו אינם מתפקדים כרכיבים עצמאיים מבחינה תחבירית-לקסיקלית, אלא הם רכיבים בצירופים כבולים: **נקם ושילם, לא היה סיפק בידו**. דיבר שמות פעולה המובחנים מן משמות הפעולה הסדירים: **דיבר : דיבור, סיפר : סיפור**. כולם מצויים במשלבי הלשון הגבוהים בלבד, כלומר, ניתן לקבוע כי במשלב המדובר משקל **קטל** הוא משקל של שמות תואר בצורה מובהקת למדי. אין גזירה חדשה בתפקיד שם פעולה, למעט **ספר**.

תפקיד	הפשטה מאופיינת של בלתי קל	הפשטה מאופיינת של פועלי קל	הפשטה לא פועלית
פירוט	קטילה : גרירה	קטלה : גררה	קטולה : גרוכה
		קטלה : שאלה	קטלה : גדלה
		קטולה : עבודה	

ניתן לראות כי השורש גר"ר הנמצא בכל הטורים יכול להסתר ב 3 משקלים בלבד ולא ב- 6 משקלים טכניים.

הערה כללית: גזירה במשקל נקבי המבוססת על צורה "זכרית" שונה במהותה בין תפקודה במקרא ותפקודה בימינו. במינוח של יאקובסוני ניתן לומר שפעמים רבות במקרא הבדלים כאלו הם במישור הפואטי או האמוטיבי (לדוגמה, אכל: אכלה, עצם: עצמה, אהב: אהבה, הדר: הדרה, גזניוס-קאוטש: 275), ואילו בעברית בת ימינו הם הבדלים במישור הרפרנציאלי, כלומר, הבחנה בין מושגים שונים (שלד: שלדה, בטן: בטנה, תכן: תכנה, מבוא: מבואה, מקדחה: מקדחה, משטר: משטרה וכו'). הראייה לכך שצמד המילים שיר: שירה הוא חסר הבחנה רפרנציאלית במקרא, והוא בעל הבחנה רפרנציאלית בלשון ימינו.

5 המשקלים הזכריים בהכפלת יסודות שורש

מרשימת המשקלים בספרו של אבינרי (תשל"ו : 449-485) יש להוריד את המשקלים שאינם תלתיים, ואלו הם: פלפל – גלגל, פלפל – צאצא, פלפל – צלצל, פלפל – קדקד, פלפל – גרגיר, פלפל – ערוער, פלפל – כוכב, פלפל – נוחח, פלפל – זרזיף, פלפל – כרכב, פלפל – דרדס (מן דר"ס)). רשימה זו כוללת משקלים דלי-תפוצה, משקלים שגזרונם שנוי במחלוקת ושמות השאולים משפות זרות. יש להניח שמשקלים אלו הם אלומורפים של משקלי ההכפלה של השורשים התלתיים. על כן אין היא רשימה של משקלים יצירתיים של טבלת שורש משקל.

בנוסף יש להוריד מן הדיון משקלים שאמנם מבוססים על שורש תלתי, אך תוצריהם הם מילים בודדות, מילה בודדת לכל משקל (השווה לעיל 1.2.1). על כן אין לטעון שהם תופסים מקום כלשהו בטבלת המשקלים: פעלל – שאנו, פעלל – פרחח, פעלל – גפן. משקל פעלול – (ערבוב) הוא אלומורף של משקל קטול בגזרת המרובעים, היינו שם פעולה של בניין פעל.

נשארים לנו אפוא עם מספר מצומצם של משקלים: שניים בהכפלת שורשן 3, פעלול, פעליל, שלושה בהכפלת שורשנים 2-3, פעלעל, פעלעל, פעלעל.

טבלה 9

מאפיין צורני	הכפלת שורשן 3	הכפלת שורשנים 2
פירוט	קטליל – בטנון	קטלטל – לבנבן
	קטליל – לבנין	קטלטול – חלבולב
		קטלטל – קטנטן

ניתן להראות כי על פי מבחן הניגוד המינימלי יש ניגוד בין הטור בהכפלת שורשן אחד ובין הטור בהכפלת שני עיצורים על פי הניגוד לבנין (מין פרפר): לבנבן (הקטנה של לבן), אם כי הניגוד הזה שהמשקלים כשלעצמו הוא בעל עומס מורפמי נמוך. בתוך הטורים אין מיחס של ניגוד מינימאלי, כלומר אם יש בטנון, הרי אין בטנין, אם יש להטוט, אין להטיט, אם יש לבנין, הרי אין לבנון כתוצר של שורש ומשקל.¹⁶

ניתן לראות בהכפלת שני שורשונים נמצאים בתפוצה משלימה בדרך נטייתם: בחור שחרחר: בחורה שחרחרת, ילד קטנטן, ילדה קטנטנת וכו'. התפקיד של הטור השמאלי בעיקרו הקטנה, תפקידו של הטור הימני יצירת שם משם אחר. כך לאחר שהפעלנו את הכללים המתודיים על רשימת

¹⁶ יש במילון לבנבן כתוצר הלחם: לבן+נון. נון הוא דג (שויקה תשנ"ז).

שהוא פריט מוגדר היטב במערכת כלשהי, ובכלל זה במערכת תיאורטית, ולכן יש לו תמיד רבים. לעומתו משקל **תקטולת** אינו מאופיין, כלומר הוא יכול להיות גם הוא מושג שהוא רכיב מוגדר במערכת, למשל **תחפושת**, **תלבושת**, **תרכובת**, אך יכול להיות גם מושג מופשט שאינו נוח לריבוי בקלות, למשל בני **תשחורת**, **תרגולת**, **תפזורת**, **תצרוכת**.

משקל **תקטולה** הוא משקל שנמצא בתפוצה משלימה למשקל **תקטולת**. על פי רוב משקל **תקטולה** הוא צורה של גזרת ע"ו ושל גזרת פ"ג. החריגים מעטים: **תברואה**, **תדלוחה**, **תפאורה**, **תרפואה**. במשקל **תקטולת** מסתרגים שורשים מן השלמים, ומעט שורשי פ"ג: **תחבושת**, **תחמושת**, **תחפושת**, **תערובת** (החריגים הם כ-10% ממופעי **תקטולה**). הכלל הדקדוקי הוא שמשקל **תקטולה** הוא משקל המסרג את שורשי פ"ג ומשקל **תקטולת** הוא משקל המסרג את שורשי גזרת שלמים כחוק דקדוקי, והחריגים לחוק הדקדוקי פועלים על פי חוקים מילוניים. שני המשקלים נמצאים בתפוצה משלימה משני טעמים: א. אין שורש אחד המסתר בשניהם לכדי יצירת שתי לקסמות. ב. אין להם תפקיד סמנטי שונה.

לעומת זאת כל שאר המשקלים בדרך כלל אינם יוצרים ניגוד מינימאלי, וגם אין להם יסוד מיוחד במישור הפונקציה / משמעות. לפי הממצא ב"רב-מילים" (שויקה תשנ"ז), המקרה היחיד של ניגוד מינימאלי הוא בזוג: **תקבול** : **תקבולת**. זהו אפוא ניגוד בעל עומס מורפמי נמוך.

בסך הכול מ-9 משקלים המופיעים ברשימתו של אבן שושן (תש"ל כרך ג : 1586) יש, על פי המתודה המוצגת כאן, רק 4 משקלים.

5.2 משקלים בתחילת אל"ף

על פי רשימת אבן שושן, המשקלים באל"ף תחילית הם: **אָקטל** - אמצע, **אָקטל** - אקדח, **אָקטל** - אבנט, **אָקטול** - אשכול, **אקטלה** - אזכרה, **אָקטולה** - אשמורה, **אָקטלת** - אשמורת.

ההבחנה בין המשקלים **אָקטל** : **אָקטל** היא חסרת ערך, משום שהיא מבוססת על סימני ניקוד שאינם מובחנים כיום, וגם אין בה כל תועלת אחרת. תוצרי המשקל הם (על פי ברקלי תשכ"ד): אבגר, אבהל, אבהן, אבזם אבזם?, אבזר, אבחן, אברש, אזרח, אפר, אכון, אכזב, אכסף, אכסר, אלזן, אלמן, אנטל, אצבע, אמצע, אקדח, אקרן, אראל, ארבע, אשבל, אשכף, אשכר, אשלב, אשלג, אשנב, אתנח, אתנן (משורש תני"ן שהוא אלומורפי לשורש תני"ן). זוהי לכאורה רשימה פוריה למדי, אך סריקת המילים באות אל"ף במילון רב-מילים מראה שבמשקל זה שקולות המילים הבאות בלבד: **אמצע**, **אצבע**, **ארבע**, **אקרן**, **אשכר** (צמח). על אלו יש, לדעתי, להוסיף את **אזרח** (משורש זר"ח),¹⁷ ואת **אתנן**.

במשקל **אָקטל** לא שקולים שורשים עבריים (אבזם, אבנט, אברך, אברק, אטלב), מלבד אחד **אברק**. **אברק** הוא שם של כוכב, ולכן נראה שהוא משורש בר"ק.

במשקל **אקטול** שקולות המילים (על פי ברקלי) **אגרוף**, **אצבוע**, **אקדוח**, **אשכול**, **אשכול**, **אתרוג**? ועל פי מילון "רב מילים": **אגרוף**, **אפרוח**, **אשכול**, **אשכול**, **אשרוש**.

על פי הרשימה של ברקלי נראה כי יש ניגוד לקסמי בזוגות: **אצבע** : **אצבוע**, **אקדח** : **אקדוח**, **אשבל** : **אשכול**. בדיקה במילון רב-מילים (שויקה תשנ"ז) מגלה כי הניגודים אינם אמיתיים. במילון זה אין **אצבוע**. **אקדח** : **אקדוח** הם בסיסים הנמצאים ביחס של וריאנט חופשי, אקדוח מצוי רק בשירה של ראשית המאה העשרים וכן לפני הסיימת -ן, **אשבל** אינו קיים בלשון ימינו.

נראה אפוא כי התבניות: **אָקטל**, **אָקטל**, **אָקטל**, **אָקטל** – הן משקל אחד בלבד על פי מבחן הניגוד המינימאלי והן על פי מבחן התפקוד.

למשקל **אקטלה** יש ערך מבחין ביחס למשקל **הקטלה**, כלומר, יש ניגוד ביניהם, וזהו ניגוד פורה: **הקטלה** מציין הפשטה של פועל בתבנית הפעיל, **אקטלה** מציין מונח עצמאי, לדוגמה: **הבחנה** : **אבחנה** (דיאגנוזה), **הספקה** : **אספקה** (כלל המצרכים), **הזעקה** (קריאה לכינוס חירום), **אזעקה** (קול של מכשיר המשמיע קול אזהרה ומשמש גם כגורם טקסיל), **הבטחה** (קיום דבר) : **אבטחה** (אמצעי ביטחון). לפי מילון "רב-מילים" הצורות **אָקטולה** - אשמורה, **אָקטלת** - אשמורת הן וריאנטים של לקסמה אחת.

לסיכום, בקבוצה זו יש שני משקלים: משקל זכרי אחד בכמה צורות תשלמיות ומשקל נקבי אחד.

5.3 משקלים בתחילת יו"ד

שני על פי המקובל קיימים במערכת משקלים: **יקטל** – יצהר, **יקטול** – ילקוט.

¹⁷ למילה **אזרח** שתי משמעויות במקרא: א. צמח העולה מן האדמה. משמעות העלייה והיציאה הן משמעויות השורש זר"ח (השווה: זריחת השמש). ב. תושב קבע בארץ. המשמעות השנייה עשויה להיות מטאפורה של הראשונה.

תוצרי **קטול** (על פי ברקלי תשכ"ד) הם: יבחוש, יבשוש, ילקוט, ימלוח, ינבוט, ינשוף, יסעור, ירבוז, ירבע, ישרוע. על אלו ניתן להוסיף את השמות **יקום** (משורש קו"ם, במובן "הדבר הקיים" ו**יריב** (משורש רי"ב במובן "מי שרבי"). אלו הן צורות אלומורפיות מן הגזרות.

כבר הראיתי לעיל (1.2.1), כי משקל **קטל** אינו קיים כמשקל מורפמי. משקל **קטול** דומה בצורתו למשקל **תקטול**, זוהי תבנית תנועתית אחת, ולכן יש לבדוק ניגודים מינימליים ביניהם: אם יש **ילקוט**, אין **תלקוט**, אם יש **ינשוף** – אין **תנשוף**.

המסקנה היא כי יש כאן מהות מורפמית אחת, היינו משקל אחד, **קטול**, הנמצא ביחס תשלים עם משקל **תקטול**, ונראה לי שיש לצרף לכאן גם את המשקל השלישי באותה התבנית: **מקטול**: **מסלול**, **מנעול**. שגם הוא נמצא ביחסי תשלים עם שני קודמיו. מכאן שאין זו תבנית מורפמית לעצמה.

5.4 משקלים יסיפים המסתיימים בנו"ן

המצאי: **קטלון**, **קטלון**, **קטלון** (**אבדון**), **קטלון**, **קטלון** (**אבדון**) **קטלון**. האקדמיה ללשון העברית קבעה ששני האחרונים **קטלון**, **קטלון** הם בפועל משקל אחד. על אלו יש להוסיף את **קטלון** (**אבדון**) כצורה תשלמית נוספת. מהותו הסמנטית של משקל זה: מצב.

משקל **קטלון** (**קורבו**) שבמקרא אינו מסמן שם אגנטי. בלשון חז"ל נוסח ארץ ישראל הוא מציין שם אגנטי, ומקביל לו משקל **קטלון** בלשון חז"ל נוסח בבל. בעברית בת-ימינו יש ניסיון לנצל ניגוד זה לצורך הבחנה: **סובלן**: **סבלן**, אך ספק בעיני אם יש פוריות לניגוד זה בתודעת הדוברים.

בזוג **אמון**: **אמון** אין ניגוד מינימאלי, ולפיכך הם מהווים משקל אחד. יש ניגוד בין **זכנן** ובין **זכיון**, בין **אבדון** ובין **אבדון**. למשקל **קטלון** יש צורת משנה בגזרת ל"י, "קטלון" בגזרת ל"י: **בנין**, **מנין**, **ענין**, **קנין**.

המסקנה: בקבוצת המשקלים בנו"ן משקלית סופית שלושה משקלים מורפמיים: 1. **קטלון**, **קטלון**, **קטלון** המסמנים מצב, 2. **קטלון** (= **קוטלון**), **קטלון** המסמנים שם אגנטי או תכונה, 3. **קטלון** / **קטלון** שאינם מסומנים מבחינת המשמעות, והעומס המורפמי על הניגוד בינם לבין טיפוס 2 קטן. במערכת הזאת יש ששה משקלים טכניים, אבל רק שניים (או שלושה) משקלים מורפמיים.

6 סיכום

על פי המצוי בספרות, מערכת משקלי השמות נראית עמוסה בעשרות ובמאות משקלים (אבינרי תשל"ו, אבן-שושן תש"ל), אך הפעלת מתודיות בלשניות מדוקדקות יותר מעצם המתודה של חילוף יסודות השורש עשויה לצמצם את מספר המשקלים ממאות לעשרות בודדות. המתודות המופעלות במאמר הן: א. היצמדות להגדרת המשקל כמורפמה שיש לה הן צד של מסמן והן צד של מסומן. ב. בדיקת התכונה הקוגניטיבית של המשקל כיסוד יצרני במערכת – היינו יסוד מהדהד וחוזר ולא יסוד המצוי בצורות מועטות ביותר. ג. היצמדות למתודה המבנית הקובעת, כי משקל הוא מורפמה, ומורפמה נבדלת מאחרות בכך שיש ניגוד מינימאלי ביניהן, היינו שורש אחד עשוי להסתרג בשתייהן וליצור 2 לקסמות נבדלות. כל צורה שאינה נענית להגדרות הללו אינה יכולה להיחשב כמשקל יצרני במערכת הסירוגית היצרנית של העברית, ולכן אינה תופסת מקום נפרד (משבצת לעצמה) בטבלת שורש משקל.

המאמר מצביע על מכניזם של התארגנות המערכת בקונגלומראטים של צורות התופסים מקום אחד משותף במערכת היצרנית. ההתארגנות היא על פי יסוד משותף בצורה, שיש לו מקבילה בתחום הפונקציונאלי, לדוגמה המשקלים **קטל**, **קטול**, **קטול**, **קטיל**, שהשותף להם הוא הכפלת השורשן המרכזי בתחום המסמן ופונקציה משותפת, היינו תכונה אינהרנטית בתחום המסומן (לעיל 3.1.4). התוצאה המתקבלת מבדיקה מחודשת זו היא מערכת שמפרידה בין המשקל הטכני החיצוני ובין המשקל כמהות פונקציונאלית, וכן בין משקל יצרני לבין משקל המתקבל כתוצאה מחילוף מכאני של יסודות השורש מבסיס רציף כלשהו. בכל מקרה לאחר קביעת ההקבצות מתקבלת מערכת שורש-משקל מצומצמת בהרבה בהשוואה לזו העולה מן הספרות המסורתית.

במחקר זה נבדקו המשקלים הגרודים, המשקלים בהכפלת יסודות שורש, המשקלים הגרודים בתוספת תנועת a והמשקלים היסיפים המתחילים במרחיבים האנת"י והמסתיימים בנו"ן, כלומר, רוב קבוצות המשקלים למעט אלו הפותחים במ"ם. אלו מצריכים עיון נפרד, אך כללית ניתן לומר שיש ביניהם יותר יחסי ניגוד מאשר במשקלים הפותחים בתי"ו, כלומר, נראה כי היחסים ביניהם הם מורפמיים יותר (בעלי ניגוד מהותי) מאלו הפותחים בתי"ו.

מראי מקום

- אבינרי י', תשל"ו
 אבן-שושן א', תשל"ל
 אבניאון א', תשנ"ח
 אורנן ע', תשמ"ג
 אורנן ע', תש"ן
 אורנן ע', תשנ"ו
 אורנן ע', תשס"ג
 אפרת מ', 1985
 אפרת מ', תשמ"ז
 אפרת מ', 1988
 אפרת מ', תש"ס
 אראל א', תשל"ז
 בלאו י', תשל"א
 בן-חיים ז', 1972
 ברקלי ש', תשכ"ד
 גולדנברג ג', 1994
 גזניוס-קאוטש, 1946
 רבין ח', תשמ"ג
 צרפתי גבי"ע, תשנ"ז
 צרפתי גבי"ע, תשס"א
 רוזן ח"ב, תשט"ז
 שויקה י', תשנ"ז
 שורצולד א', תשס"ב
 כרכים).
- היכל המשקלים, יזרעאל, תל-אביב.
 המלון החדש, קרית ספר, ירושלים.
 מילון ספיר המרוכז, הד ארצי ואיתאב, תל אביב.
 "תצורת המילה העברית כיצד?", בתוך: מ' בר-אשר, א' דותן, ד' טנא וגבי"ע צרפתי (עורכים), מחקרי לשון מוגשים לזאב בן-חיים בהגיעו לשיבה, מאגנס, ירושלים, עמ' 13-42.
 "המרכיבים הדקדוקיים של המילה העברית", לשוננו, נד, עמ' 247-268.
 "דרכי חידוש מילים", הלשון העברית בהתפתחותה ובהתחדשותה, האקדמיה הישראלית למדעים, ירושלים, עמ' 77-101.
 המילה האחרונה – מנגנון התצורה של המילה העברית, אוניברסיטת חיפה, חיפה.
 טבלת שורש-משקל, עבודת דוקטוראט, האוניברסיטה העברית, ירושלים.
 "היחידה הלקסיקלית המזערית ושימושיה", הכנס הארצי ה 21 לעיבוד נתונים, איל"א.
 Ephtatt, M., "Semantic properties of the root-pattern array", *Computers and Translation*, 3, 1988, 215-236.
 "עיונים בהגדרת השורש העברי", בלשנות עברית, 46, עמ' 4-54.
 מבוא למדעי הלשון, דקל, תל אביב.
 תורת ההגה והצורות, הקיבוץ המאוחד, תל אביב.
 "Hebrew Grammar", *Encyclopedia Judaica* 8, pp. 103 ff.
 לוח השמות השלם, ראובן מס, ירושלים.
- Goldenberg G. , "Priciples of Semitic word-structure". In: G. Goldenberg and Sh. Raz (eds.), *Semitic and Cushitic Studies*, Wiesbaden, pp. 29-64, rep. in: G. Goldenberg, *Studies in Semitic Languages*, Magnes, Jerusalem, 1988, pp. 10-45.
 Kautzsch E., *Gesenius' Hebrew Grammar*, (2nd ed.), ttanslated from the German edition by A.E. Cowley, Clanderon Press, Oxford Eng.
 "משקלי השם", בתוך ספר אברהם אבן-שושן, קרית ספר, ירושלים, עמ' 255-265.
 כלשון עמי, עיונים בלשון העברית, ירושלים.
 העברית בראי הסמנטיקה, ירושלים
 העברית שלנו, עם עובד, תל אביב.
- רב-מילים המילון השלם, סטימצקי, מט"ח וידיעות אחרונות, תל אביב.
 פרקים במורפולוגיה עברית, האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב 4) כרכים).